

Савиченко О.М. Ціннісно-мотиваційні механізми розвитку спортивних здібностей // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць // За ред. В.О. Моляко. – Т.12. – Вип..3ю – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2007. – 318с., С. 233-238.

С. 233

Ольга Савиченко, (м.Житомир, Україна)

ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ СПОРТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ

У статті аналізуються ціннісно-мотиваційні механізми розвитку спортивних здібностей у юнацькому віці. Орієнтація на цінності інших, орієнтація на правильне виконання та орієнтація а власні здібності розглядаються як показники ціннісної регуляції діяльності. Основними мотиваційними факторами розвитку здібностей є складні структурно-функціональні зв'язки потребового, діяльнісного та результативного компонентів мотивації.

Ключові слова: цінності, мотивація досягнення, ціннісно-мотиваційна регуляція.

В статье анализируются ценностно-мотивационные механизмы развития спортивных способностей в юношеском возрасте. Ориентация на ценности других, ориентация на правильное исполнение и ориентация на собственные ценности рассматриваются как показатели ценностной регуляции деятельности. Основными мотивационными факторами развития способностей являются сложные структурно-функциональные связи потребностного, деятельностного и результативного компонентов мотивации.

Ключевые слова: ценности, мотивация достижения, ценностно-мотивационная регуляция.

The problem of value-motivational mechanisms of sport abilities development is analyzed in the article. Orientation on others appreciation, orientation on good doing and orientation on own values are significant of value regulation of activity. Complex structure-and-function connections of need, activity and result components of motivation are main motivational factor of abilities development.

Key words: values, achievement motivation, value-motivational regulation.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Психологічні механізми розвитку здібностей у окремих видах діяльності віддавна є об'єктом багатьох психологічних досліджень. Останнім часом значно посилюється інтерес і до наукових розробок в галузі спортивної

С. 234

психології. У зв'язку зі стрімким зростанням загального рівня фізичної підготовки спортсменів постає проблема пошуку нових, насамперед психологічних, механізмів розвитку спортивних здібностей.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Проблема виявлення чинників розвитку здібностей у різних видах діяльності традиційно викликає неабиякий інтерес у великої кількості психологів-дослідників. Ще у роботах Г.С.Костюка, К.К.Платонова, С.Л.Рубінштейна закладено основи вивчення ціннісно-мотиваційної сфери як умови успішного виконання будь-якої діяльності [3; 7; 10]. Дослідження останніх років доводять, що провідна роль у розвитку обдарованості належить ціннісностям особистості [1; 2; 5]. Роботи сучасних дослідників пояснюють умови переходу мотивів у цінності та особливості регуляції діяльності на різних етапах цього процесу [2]. Це дає нам підстави говорити про ціннісно-мотиваційні механізми розвитку здібностей.

Теоретичний аналіз досліджень зі спортивної психології доводить, що основними психологічними ознаками спортивної обдарованості є ціннісне ставлення до спорту [9; 11] та мотивація досягнення [0; 8]. При цьому

вирішальний вплив на результативність спортивної діяльності мають не кількісні показники мотивації досягнення, а складні структурно-функціональні зв'язки компонентів структури мотивації та регуляційних процесів [4; 12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що у багатьох дослідженнях вказується на роль цінностей та мотивації у спорті, в жодному з них не представлена узагальнена модель розвитку спортивних здібностей, яка б відображала структуру та взаємодію ціннісно-мотиваційних факторів спортивної обдарованості.

Наші дослідження ціннісних механізмів розвитку здібностей ґрунтувалися на основних положеннях суб'єктно-ціннісного аналізу О.Л.Музики [2; 5]. До аналізу особливостей мотиваційної сфери спортсменів ми застосували теорію мотивації досягнення Д.Мак-Клелланда і Х.Хекхаузена [13]. Мотивація досягнення є імманентним спортивній діяльності видом мотивації і значною мірою визначає успішність у ній [4; 0; 12]. Керуючись результатами пілотажних досліджень і для зручності аналізу ми об'єднали виділені авторами вказаної теорії компоненти мотивації досягнення у три групи. Потреби і очікування характеризують **потребовий компонент** мотивації спортсменів, активність і перешкоди є характеристиками процесу діяльності і належать до **діяльнісного компоненту**, а проміжні результати і емоційний стан є показниками **результативного компоненту** мотивації досягнення. Основним механізмом активності у спортивній діяльності є такий: потреба→активність→результат.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Вивчити ціннісно-мотиваційні механізми розвитку спортивних здібностей; проаналізувати особливості цінностей та структури мотивації досягнення на різних етапах занять спортом; намітити напрямки надання ціннісної підтримки розвитку спортивних здібностей.

С. 235

Виклад основного матеріалу дослідження. Ґрунтовний теоретичний аналіз та проведення пілотажних досліджень дозволили нам побудувати

теоретичну модель механізмів розвитку спортивних здібностей.

Початковий етап розвитку спортивних здібностей відзначається переважанням *орієнтації на цінності інших*. Спонукою розвитку здібностей виступає потреба у визнанні [5]. Досить часто можна почути від спортсмена-початківця: “Хочу стати чемпіоном”, але тут може йти мова швидше про “знані” мотиви, ніж про мотиви “діючі”. Так, в ході дослідження на прохання пояснити таке висловлювання юні спортсмени продовжують його: “як мама”, “як інші спортсмени” або “щоб усі мене поважали”. Це, на нашу думку, є показником соціальної регуляції розвитку здібностей і свідчить про орієнтацію на думку інших, про потребу у схваленні та орієнтацію на цінності груп вищого рівня. Визначальна роль цих факторів у розвитку здібностей у підлітковому і юнацькому періодах підкреслюється в дослідженнях О.Л.Музики [2, с.288-305], на які ми спиралися при побудові теоретичної моделі.

Потреба у схваленні характеризує прагнення людини відповідати певним груповим нормам (“бути, як всі”, “належати до групи спортсменів”, “щоб можна було називатися спортсменкою”), що зумовлює залежність юного спортсмена від соціального підкріплення (наприклад, “роблю все те, що каже тренер”, “тренуюсь, щоб вони бачили, що я такий самий, як вони”) і свідчить про зовнішню регуляцію діяльності. На цьому етапі практично відсутня рефлексія власних здібностей: важливою є лише та діяльність, за яку похвалили, яка допомагає налагодити стосунки з ровесниками. Коли спортсмен знаходить таку діяльність (за яку його хвалять і приймають у групу), потреба у схваленні змінюється *потребою у визнанні* [2, с.54-74]. На цьому етапі виникає прагнення бути не “одним із...”, а “кращим з...”. Для задоволення цієї потреби людина вже проявляє власну активність, що дає підстави говорити про виникнення внутрішньої регуляції діяльності, яка, однак, залишається зовнішньомотивованою. Отримання бажаного результату приводить спортсмена до висновків про причинно-наслідкові зв'язки різних видів: від “похвала (як спонука) → діяльність → похвала (як результат)” до “потреба → активність → результат”. Це є ознакою переходу на наступний рівень розвитку

ціннісної свідомості – *орієнтацію на правильне виконання діяльності*.

Розуміння власної активності як умови досягнення бажаного результату викликає бажання підвищити якісні показники такої активності, а через неї і результат діяльності. Усвідомлення недостатності розвитку власних умінь зумовлює виникнення та домінування *процесуальних мотивів і цілеспрямованої активності*. При цьому спортсмени вже не очікують похвали за кожен правильно виконану вправу. Діяльність стає повністю внутрішньо регульованою: задоволення приносить не похвала, а власне активність, набуття нових умінь. *Виснажливі тренування* не відлякують, а навпаки, є суб'єктивними критеріями успішної діяльності (цінується той успіх, до якого доклав найбільше зусиль; випадкові перемоги не приносять задоволення, а часто і змушують ніяковіти). На цьому етапі виникає усвідомлення *власних*

C. 236

зусиль як умови спортивного успіху та рефлексія розвитку власних здібностей, що призводить до появи самодетермінації особистісного розвитку.

Показником найвищого рівня розвитку спортивних здібностей ми вважаємо *орієнтацію на власні цінності*, що є ознакою спортивної обдарованості та готовності до переходу спортсмена у “дорослий спорт”. Обдаровані спортсмени не прагнуть будь-що перемогти у змаганнях і довести таким чином перевагу над суперником. Вони оцінюють спортивні успіхи як можливість для особистісного росту, самореалізації (“Я біжу не для них, не для того, щоб показати, що я кращий, а вони гірші. Я біжу для себе, щоб довести собі, що я кращий, ніж був і навіть міг би бути”). Самостійний, самоактивний пошук нової діяльності і способів її виконання, виключно внутрішня регуляція діяльності, вміння діяти у будь-якій ситуації характеризують діяльнісний компонент мотивації обдарованих спортсменів. Вони вміють цінувати будь-який результат, аналізуючи та використовуючи і позитивний, і негативний досвід для особистісного розвитку. Суб'єктивно значимими є такі ситуації, які дозволяють максимально повно проявити свої кращі особистісні якості; а це можливо лише при виникненні *утруднюючих умов* у ході виконання діяльності.

Розуміння В.О.Моляко утруднюючих умов як ресурсів суб'єктної активності людини [2, с.29-31] спонукало нас до подальших досліджень і екстраполяції основних положень цієї теорії з творчої на спортивну діяльність.

Динаміка розвитку ціннісно-мотиваційних механізмів розвитку спортивних здібностей. Цінності різного рівня не зникають на певному етапі, вони накопичуються і, змінюючи свою якісну своєрідність, впливають на розвиток здібностей на різних етапах. Так, *орієнтація на думку інших* присутня, безумовно, і у спортсменів-початківців, і у спортсменів високого класу. Відмінність полягає у тому, що для починаючих спортсменів у ролі “інших” виступають тренер, батьки, ровесники, яких вони оцінюють за принципом “подобається-не подобається”. Обдаровані спортсмени орієнтуються на “зірок спорту”, а їхнє ставлення до них базується на аналізі й оцінці конкретних вчинків та результатів діяльності. Потреба у схваленні теж певним чином представлена у структурі здібностей успішних спортсменів. Вони очікують схвалення, але не від ровесників-початківців, а від: а) молодших спортсменів, які обирають собі зразки для наслідування, б) інших вже не просто спортсменів, а спортивної еліти (тут актуалізується і мотив уникнення невдачі – “не бути викинутим із групи лідерів”). *Орієнтація на правильне виконання в успішних спортсменів* виступає на рівні звичних реакцій. Діяльнісна регуляція представлена швидше у вигляді роботи над особистісними якостями: “досягти успіху можна лише з хорошими фізичними даними, а вони з'являються лише завдяки працездатності, наполегливості, розумінню техніки... тому потрібно випрацювати ці якості”. Такі результати свідчать, на нашу думку, про те, що в обдарованих спортсменів вміння автоматизуються, а на перший план виходить особистісний компонент рефлексії здібностей.

У *пересічних спортсменів*, як і в їх обдарованих ровесників, представлені усі рівні ціннісної свідомості, однак, відмічено певні зміни в її

С. 237

структурі. Так, на етапі *орієнтації на думку інших*, у пересічних спортсменів наявна лише потреба у схваленні, яка, однак, не задовольняється. Вони не

отримують належного, відповідного їхній самооцінці соціального підкріплення. Це призводить до того, що потреба у визнанні не актуалізується на цьому етапі, а проявляється значно пізніше у вигляді загостреного прагнення до конкуренції (бажання перемогти “будь-якою ціною” при відсутності необхідного операціонального досвіду). Натомість, у таких спортсменів з’являються ознаки вищих рівнів розвитку цінностей. *Орієнтація на правильне виконання діяльності* у пересічних спортсменів характеризується високою активністю, виконанням усіх поставлених завдань. Але їх діяльність носить нецілеспрямований характер і має зовнішню регуляцію, а тому не може вести до високого рівня розвитку здібностей. *Орієнтація на власні цінності* у спортсменів невисокого рівня представлена потребою в особистісному зростанні, яка чітко вербалізується. Але шляхом експертного оцінювання та в ході спостереження було виявлено, що ця потреба в пересічних спортсменів не виступає спонукою до діяльності, а інколи і трансформується в агресивні тенденції розвитку індивіда.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Цінності та мотивація є необхідною умовою будь-якої успішної діяльності, а розвиток спортивних здібностей забезпечується дією ціннісно-мотиваційних механізмів.
2. Мотиваційні механізми спортивної діяльності представлені у вигляді потребового, діяльнісного та результативного компонентів мотивації досягнення. Показниками ціннісної регуляції діяльності є орієнтація на оцінку інших, орієнтація на правильне виконання та орієнтація на власні цінності.
3. Ціннісно-мотиваційні характеристики обдарованих та пересічних спортсменів відрізняються не кількісними показниками, а якісно своєрідними структурно-функціональними зв’язками.
4. Перспективними напрямками надання ціннісної підтримки розвитку спортивних здібностей може вважатися розвиток окремих механізмів ціннісно-мотиваційної регуляції спортивної діяльності.

Література

1. Асмолов А.Г., Братусь Б.С., Зейгарник Б.В., Петровский В.А., Субботский Е.В., Хараш А.У., Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности // Психологический журнал. – 1984. – Том 5. - №5. – с.63-70.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О.Моляко, О.Л.Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320с.
3. Костюк Г.С. Здібності та їх розвиток у дітей. – К.; Знання, 1963. – 80с.
4. Моросанова В.И. Личностные аспекты саморегуляции произвольной активности человека // Психологический журнал. – 2002. – Том 23. - №6. - С.5-17.
5. Музика О.Л. „Три кроки – концепція програми розвитку здібностей та обдарованості //Гуманізація взаємин учителя та учнів – необхідна умова особистісно орієнтованої освіти: науково-методичний збірник /За ред. С.Д.Максименка, Г.О.Балла, М.М.Заброцького. – Житомир-Київ, ЖОППО, 2004. – С. 81-88.

С. 238

6. Пилоян Р.А. Мотивация спортивной деятельности. – М.: Физкультура и спорт, 1984. - 104с.
7. Платонов К.К. Проблемы способностей. – М.: Наука., 1972. – 312с.
8. Психология и современный спорт. Сборник научных работ психологов спорта социалистических стран. – М., «Физкультура и спорт», 1973. – 328с., с ил.
9. Психология и современный спорт: Международный сборник научных работ по психологии спорта. / Сост. А.В.Родионов, Н.А.Худадов; Предисл. М.Ванека. – М.: Физкультура и спорт, 1982. – 224с., ил.
10. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. –М.: Педагогика, 1976. – 416 с.
11. Спорт и личность. Сборник статей // Сост. Сараф М.Я. – М., «Физкультура и спорт», 1975. – 192с.
12. Степанский В.И. Влияние мотивации достижения успеха и избегания неудачи на регуляцию деятельности // Вопросы психологии. 1981. - №6. – С.59-74.
13. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: В 2 т. Пер. с нем. /Под ред. Б. М. Величковского. – М.: Педагогика, 1986.